

עניני חנוכה

[א]

אסור להשתמש לאורה

(שבת כא, ב) אמר רבי זירא אמר רב פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת מדליקין בהן בחנוכה בין בחול בין בשבת, אמר רבי ירמיה מאי טעמא דרב קסבר כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה.

היכר

ונחלקו הראשונים בטעם הדבר, רש"י פירש שיהא ניכר שהוא נר מצוה. ועי' ברא"ש (סימן ו) דעל פי זה מיישב קושיית הראשונים מההיא דלקמן (כב, א) אמר רב יהודה אמר רב אסי אסור להרצות מעות כנגד נר של חנוכה, וקשה הרי כבר אמרנו דכל תשמיש אסור לאורה, ותי' הרא"ש דהא דאמרין שאסור להשתמש לאורה היינו דוקא תשמיש קבוע דהרואה אומר לשם תשמיש זה הדליקה ולא לשם מצוה, אבל בתשמיש עראי אין חשש שהדליקה בשביל זה, ואשמעינן רב אסי דאף **תשמיש עראי של גנאי** כגון הרצאת מעות אסור, **לפי שידין סמוכות לנר לעיין בהן יפה**. מוסיף הרא"ש שכן משמע לישנא דקאמר כנגד נר חנוכה, ולא קאמר אסור להרצות מעות לאורה, היינו שטעם האיסור הוא משום שצריך לקרב אצל הנר וי כאן משום ביזוי מצוה.

קדושה

אמנם בעה"מ מפרש שבאמת נחלקו האמוראים, שלמ"ד אסור להשתמש לאורה של נ"ח, כל תשמיש במשמע אפילו תשמיש דמצוה ותשמיש קדושה, משום דקסבר כיון שהם זכר לנרות ולשמן של היכל **אסורות הן בהנאה כל עיקר אפילו לקרוא בספר ואפילו לסעודת שבת ולסעודת מצוה**. ולמ"ד אסור להרצות מעות כנגד נר של חנוכה, דוקא הרצאת מעות וכיוצא בה שהיא תשמיש רשות ושל חול, כמו פירש טעמיה משום בזוי מצוה, אבל תשמיש מצוה ותשמיש קדושה מותר להשתמש לאורה. ומסקנא דשמעתא דחיישינן בנ"ח לבזוי מצוה אסור להשתמש לאורה לדבר הרשות, כגון הרצאת מעות, אבל קדושה אין בה ומותר להשתמש לאורה תשמיש של מצוה.

מוסיף בעה"מ שאפילו מאן דאמר מותר להשתמש לאורה כל תשמיש שבעולם, מודה שצריך נר אחרת שלא יהא הרואה אומר לצרכו הוא דאדלקה. הרי לן שבעה"מ מסכים לסברת הראשונים שצריך שיהיה היכר שלשם נ"ח הודלק, אלא שמ"ד אסור להשתמש לאורה ס"ל יותר מזה שיש כאן איסור הנאה.

הרמב"ן (מלחמת ה') הבין שבעה"מ בא בזה להקשות על הרי"ף שפסק אסור להשתמש לאורה, וגם פסק שאסור להרצות מעות, ולפי בעה"מ הם חולקים אהדדי. וכתב הרמב"ן וז"ל "הכותב זה הפירוש **בא במחתרת על דברי רבינו הגדול ז"ל ולפיכך ניתן להצילו**, שהוא פסק כדברי שניהם.

וכתב הרמב"ן דכי אמר רב אסי אסור להרצות מעות רבותא קמ"ל שאפילו הרצאת מעות שאינו אלא עיון הקל אסור, כל שכן תשמיש אחר בין של מצוה בין של קדושה, ואפילו שמואל נמי בשאר תשמישין מודה דאסור משום דהרואה אומר לצרכו הוא דאדלקה, ולא חלק אלא על הרצאת המעות מפני שאינו תשמיש אלא הנאה בעלמא. ר"ל שגם הוא מסכים לרש"י והרא"ש טעם האיסור משום היכר, אלא שיש לו טעם אחר למה ה"א שיהיה מותר והוא שאין כאן אלא תשמיש קל שאינו סותר להיכר, אבל משום בזוי מצוה עדיין אסור, שאע"ג דאין כאן משום קדושה אבל בשעת המצוה הוי כאילו יש כאן קדושה.

ויעיין עוד בהר"ן שפירש כעין דברי בעה"מ שאפילו תשמיש מצוה אסור דכיון שעל ידי נס שנעשה במנורה תקנוה עשאוה כמנורה שאין משתמשין בה כלל. ומביא ראיה שגם תשמיש מצוה וקדושה אסור דאלת"ה האריך מדליקין נר חנוכה בשבת בכל השמינים והרי כשישתמש בה בסעודת שבת אתי לאטויי, אלא ודאי שגם תשמיש קדושה אסור, ודלא כמסקנת בעה"מ.

ומק' מהא דאמר רב אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה, דמשמע דווקא תשמיש דרשות אסור אבל תשמיש דמצוה שרי, ותי' הר"ן שר"ל שאפילו ריצוי מעות שהוא תשמיש קל אסור.

ומק' הר"ן על עצמו הרי אמרינן "דאבוהון דכולהו דם", כלומר דמדכתיב ושפך וכסה ודרשינן במה ששפך יכסה שלא יכסנו ברגל כדי שלא יהו מצות בזויות עליו, ואי אפילו תשמישי מצוה קאמרינן מאי בזוי מצוה איכא, דהא אמרינן (שם) דלרב דאמר אין מדליקין מנר לנר, אי טעמיה משום בזוי מצוה דמותר להדליק מנר לנר ממש שלא ע"י קנסא, דכיון דמצוה ממצוה קא מדליק ליכא משום בזוי מצוה, וה"נ מאי שנא. ותי' דעד כאן לא שרינן אלא להדליק מנר לנר משום דתרווייהו חדא מצוה כלומר מצות נר חנוכה, ומין במינו אינו בטל, אבל שאר מצות נראה כמבטלות זו את זו. ויש לתמוה על דבריו טובא, שכבר כתב בהתלחה שהאיסור כאן הוא משום דהוי דומיא דנרות שבמקדש, א"כ מה קשה לו שלצורך דבר שבקדושה ליכא משום ביזוי, הרי אסור בהנאה, ובוודאי בבית המקדש היה אסור אפילו תשמיש של מצוה. והה"א שהרצאת המעות מותר כבר הסביר הר"ן משום דלא נחשב כתשמיש.

להלכה

שני הדעות הובאו להלכה בשו"ע (או"ח תרעג, א) וז"ל לפי שאסור להשתמש בנר חנוכה בין בשבת בין בחול, ואפילו לבדוק מעות או למנותן לאורה אסור, אפילו תשמיש של קדושה, כגון ללמוד לאורה, אסור. ויש מי שמתיר בתשמיש של קדושה.

תשמיש עראי

המג"א (ס"ק ב) מביא דברי הרא"ש שהרצאת מעות אסור משום שצריך עיון יפה וידיו סמוכות לנר אבל תשמיש עראי שא"צ להיות ידיו סמוכות לנר שרי, אבל כתב שהב"ח פסק להחמיר, וכ"כ הסמ"ק וסה"ת דאפילו לאכול אצלו אסור. וכ"מ סי' תרע"ח דאם לא כן יקנה נ"ח וידליקנה בביתו ויהיה גם שלום בית, (היינו דאמרינן התם שנה שבת עדיף מנר חנוכה משום שלום בית) אלא ע"כ כל תשמיש אסור והכי נהוג. ויש שדחו הראיה, די"ל שאכילה הוי כתשמיש קבע שאפילו לפי הרא"ש אסור.

תשמיש קדושה דרך עראי

ועי' ביה"ל שהט"ז העלה שאף לדעה השניה ברמ"א לא התיר אפילו תשמיש קדושה אלא דרך ארעי, אבל לימוד דרך קבע לכו"ע אסור. והא"ר והחמד משה חולקים עליו ודעתם דלדעה זו אף דרך קבע מותר. [ויש להטעים דבריהם, שהטעם שהתירו תשמישי קדושה הוא משום דס"ל שסיבת האיסור משום ביזוי מצוה, (ובעה"מ כתב שמ"ד דאסור הרצאות מעות חולק על הטעם של "קדושה") ובתשמיש קדושה ס"ל דליכא משום ביזוי מצוה, א"כ אין הבדל בין תשמיש קבוע לתשמיש ארעי].

ולפי"ז כתב ביה"ל דאפשר לומר דדעה הראשונה האוסרת הוא דוקא אם הלימוד היה בדרך קבע, אבל לא בדרך ארעי. ומה שהביא המג"א ראייה ממה שכתבו הפוסקים דאפילו לאכול אצלו אסור, כבר כתב הח"מ דאין ראייה זו מכרחת דאולי אכילת קבע אמרו. ומה שכתב עוד וכן מוכח סימן תרע"ח גם מהתם אין ראייה דאכילת שבת ודאי קבע הוא ולא ארעי.

ממשיך הביה"ל שהרי דעת הרא"ש דתשמישי ארעי שרי, ומהרש"ל פסק ג"כ הכי, וע"כ אפילו אם נפסוק להלכה כמסקנת המ"א (סק"ב) דבתשמישי ארעי אפילו כשאין ידיו סמוכות לנר אסור, שלא כדעת ב"י וד"מ ורש"ל שהעתיקו דברי הרא"ש להלכה, כשנצרך לזה ג"כ כשהוא תשמישי קדושה ובדרך ארעי כגון ללמוד לפניהן דרך ארעי אפשר דלכו"ע אין להחמיר וצ"ע.

ולענ"ד צ"ע בדבריו, שהרי הב"ח (שהמג"א מבסס דבריו עליו) כתב לחלוק על הרא"ש מכח הר"ן ועוד ראשונים, והר"ן הרי הסביר טעם האיסור משום שעשאו כנרות המקדש, וז"ל פירוש כל תשמישין ואפילו תשמיש מצוה,

דכיון שעל ידי נס שנעשה במנורה תקנוה עשאוה כמנורה שאין משתמשין בה, ולפי"ז לכאורה הוי דבר פשוט שגם תשמיש ארעי ואפילו של קדושה אסור, שהרי עשאוה כנרות בית המקדש.

ולהגדיל הפלא, הרי המשנ"ב עצמו (תרעג, ח) על ההיא דכתב המחבר שאסור להשתמש בנר חנוכה מביא שני טעמים, א' כדי שיהא ניכר שהוא נר מצוה לפרסם הנס, ב' כיון שע"י נס שנעשה במנורה תקנוה עשאוה כמנורה שאין משתמשין בה כלל, וזה סברת הר"ן, א"כ איך רצה לומר שלכו"ע תשמיש ארעי של קדושה מותר, וצע"ג.

שיטת הלקט יושר

אבל מצינו סמך לפסקו של ביה"ל, (לחלק בתשמיש קדושה גופא בין ארעי לקבע), בספר לקט יושר לתלמידו של התרה"ד (ח"א עמ' קנא ענין ה), וז"ל ומותר לראות ראשי פרקים בספר גבי נר חנכה. וההסבר נראה דס"ל שהאיסור להשתמש הוא כשיטת רש"י משום היכר, וכן מבואר בדבריו (עמ' קנג ענין א) וז"ל אמר שאין להניח התינוקת לשחוק אצל נרות חנכה, ומסביר שאע"פ שאין ב"ד מצווים להפרישו, מ"מ ליכא פרסומא ניסא, כיון שדרך הילדים להדליק נרות לשחוק. ולפי"ז אפילו תשמיש של קדושה אסור משום שיאמרו לצורכו הוא הדליק. ולכן תשמיש ארעי שאינו סותר להיכר מותר. והא דאסור להרצות מעות אע"ג שאין כאן אלא תשמיש ארעי, י"ל דיש כאן משום ביזוי מצוה. וכן נראה ממש"כ (שם עמ' קנ ענין ב) וז"ל אסור להשתמש לאורה ואפילו תשמיש עראי של גנאי, הרי שאם זה ארעי אינו אסור אלא תשמיש של גנאי, והטעם משום ביזוי מצוה, וס"ל שהרצאות מעות הוי תשמיש של גנאי. ואולי ס"ל שכל תשמיש חול נחשב לתשמיש של גנאי. ולכן מבואר בטוב טעם למה תשמיש של מצוה באופן ארעי מותר, דמשום היכר ליכא, ומשום ביזוי מצוה נמי ליכא.

"נר השמש"

(תרעג, א) ונוהגים להדליק נר נוסף, כדי שאם ישתמש לאורה יהיה לאור הנוסף שהוא אותו שהודלק אחרון, ויניחנו מרחוק קצת משאר נרות מצוה. וכתב הרמ"א שבמדינות אלו אין נוהגים להוסיף, רק מניח אצלן השמש שבהן מדליק הנרות, והוא עדיף טפי, ויש לעשותו יותר ארוך משאר נרות, שאם בא להשתמש ישתמש לאותו נר.

וכתב המשנ"ב שמעיקר הדין כיון שיש לו נר על שולחנו א"צ להדליק נר נוסף, אלא שנוהגין להדליק נר נוסף דחוששין כיון שמדליקין בפנים אולי ישתמשו בנרות של חנוכה ולא אדעתייהו, מבואר בדבריו, וכן משמע בגמ', שכל הדין שמדליקין נר נוסף אינו אלא כשמדליקין בפנים אבל כשמדליקין בחוץ אין חשש.

עוד כתב בשם המג"א שלכתחלה אין להשתמש אצל כולן יחד כ"א לאור הנוסף, או להשמש בלבד כשהוא אחד בפני עצמו, דהרואה יאמר לצרכו הדליק כולן, דלפעמים אדם מדליק כמה נרות.

[ב]

הדלקה בביהכ"נ

כתוב בשו"ע (או"ח תרעא, ז) שמדליקין ומברכין בבית הכנסת משום פרסומי ניסא. וכתב הרמ"א שאין אדם יוצא בנרות של ביהכ"נ, וצריך לחזור ולהדליק בביתו.

טעם המנהג

בעיקר הדין של הדלקה בביהכ"נ נחלקו הראשונים בטעמו, הב"י (תרעא אות ז) מביא בשם הכלבו שתיקנו כן מפני האורחים שאין להם בית להדליק בו, וכמו שתיקנו קידוש בבית הכנסת משום אורחים דאכלו ושתו בבי כנישתא. משמע שהבין בדעת הכלבו שהוא בשביל האורחים שאין להם בית להדליק, אבל בכלבו עצמו משמע יותר מזה, וז"ל ונהגו כל המקומות להדליק נר חנוכה בבית הכנסת להוציא מי שאינו בקי ושאינו זריז בזאת, משמע שגם אלו שיש להם בית ואינם מדליקים משום שאינם זריזים יוצאים בהדלקה בביהכ"נ, וזה חידוש גדול.

וכן מבואר בספר אורחות חיים וז"ל נהגו להדליק נר חנוכה בביהכ"נ להוציא מי שאינו בקי ושאינו זריז בזאת המצוה.

חובת הבית או חובת גברא

ומבואר בדבריהם שנ"ח אינו "חובת הבית" אלא "חובת גברא", שהרי לא לבד האורחים (שהיה אפשר לומר שהביהכ"נ נחשב כביתם) יוצאים בהדלקה זו, אלא אפילו אלו שיש להם בית אבל אינם מדליקים שם ג"כ יוצאים ידי"ח בהדלקת ביהכ"נ.

וכן מבואר ממש"כ האורחות חיים בשם בעל התרומה, וז"ל הא דאכסנאי אתא לאשמועינן דהוה אמינא חובת תרעא (שער) הוא כמו מזוזה כיון שאמר מצוה להניחה על פתח ביתו, ואימא שמי שיש לו פתח חייב ומי שאין לו פתח יפטר, קמ"ל חייב. ולא דמי למזוזה דמזוזה אפילו יש לו כמה פתחים כלן חייבים, ונר חנוכה בחד מינייהו סגי. וכן הדר בעליה פטור ממזוזה וחייב בנר חנוכה. הרי לן להדיא שס"ל להא"ח שחייב נ"ח אינו חובת הבית, וממילא מובן איך שייך שיצאו בהדלקת ביהכ"נ. ועדיין חידוש עצום יש כאן, שאפילו נאמר שאינו חובת הבית עדיין י"ל שמקום ההדלקה הוא בבית, וכאן הרי אינו מדליק בביתו. וכבר הארכתי בנחלת צבי מועדים, ואכמ"ל.

וכ"כ לעיל לענין חצר או בית שיש לו שני פתחים שצריך שתי נרות מפני החשד, שאין צריך רק ברכה אחת, **כיון דקיימא לן דחובת גברא הוא** אמרינן דשתיהן מצוה אחת, שאין החיוב אלא מפני חשד.

הברכה הוא חלק מהפרסום

עוד הביא הב"י טעם אחר (מהכלבו) שהוא כדי לפרסם הנס בפני כל העם, ולסדר הברכות לפניהם שיש בזה פרסום גדול להש"י וקידוש שמו כשמברכין אותו במקהלות. וז"ל הכלבו גם כי הוא הדור המצוה ופרסום הנס וזכר למקדש, הב"י הוסיף על דבריו זה שמסדר הברכות לפניהם ... וקידוש שמו כשמברכין וכו', משמע שהברכות עצמן שמברך ברבים הוי חלק מהפרסומי ניסא.

ולפי"ז מיושב מה שמקשים על המחבר שמברך על ההדלקה בביהכ"נ, אע"ג דס"ל להמחבר שאין מברכין על המנהג, ומה"ט אין מברכין על הלל דר"ח שאינו אלא מנהג בעלמא. ולהנ"ל ניחא שכאן הברכה הוא חלק מהמנהג, דהיינו שהברכה עצמה הוא חלק מהפרסומי ניסא.

משום דמדליקין בפנים

עוד הביא הב"י תשובת הריב"ש (סי' קיא) שטעם המנהג הוא משום פרסומי ניסא, דכיון שאין אנו יכולין לקיים המצוה כתיקונה להדליק כל אחד בפתח ביתו מבחוץ מפני שיד האומות תקיפה. ומוסיף דמברכין על זה כמו שמברכין על הלל דר"ח אף על פי שאינו אלא מנהג. ומכל מקום באותה הדלקה של בית הכנסת אין אדם יוצא בה וצריך לחזור ולהדליק כל אחד בביתו.

ועי"ש בריב"ש שהשואל תמה על המנהג שמדליקין בביהכ"נ, דאי לפרסומי ניסא הרי כל אחד חייב להדליק בביתו, ואי להוציא עניים ידי חובה כמו קדוש, הרי העני המתפרנס מן הצדקה חייב להדליק בביתו, וכמו שבלייל הפסח אין מקדשין בביהכ"נ כן ראוי לעשות בנ"ח, א"כ הברכה שמברך המדליק בביהכ"נ היא לבטלה. ואם נאמר להוציא עצמו באותה הדלקה בודאי אינו יוצא משום חשד, שאם חצר שיש לה שני פתחים לב' רוחות צריכה שתי נרות כרבא משום חשד שמא לא הדליק, כ"ש החזן או אחר שחייב להדליק בביתו. [גם בדבריו מבואר שלפחות המדליק יוצא בהדלקת ביהכ"נ אע"פ שאינו ביתו]. ועוד שלא נהגו כן אלא שחזור ומדליק בביתו.

השיב הריב"ש שהמנהג להדליק בביהכ"נ הוא מנהג ותיקין משום פרסומי ניסא, כיון שאין אנחנו יכולין לקיים המצוה כתקנה כל אחד בביתו שהיא להניחה על פתח ביתו מבחוץ, ואין כאן פרסומי ניסא כי אם לבני ביתו לבד, לזה הנהיגו להדליק בביהכ"נ לקיים פרסומי ניסא. ואע"פ שאין מברכין על המנהג, זהו במנהג קל כמו מנהג של

ערבה שאינו אלא חבטא בעלמא, אבל בזה שהוא לפרסם הנס בביהכ"נ ברבים מברכין עליו, כמו שנהגו לברך על ההלל של ר"ח ואף על פי שאינו אלא מנהג.

ומסיים הריב"ש דמ"מ באותה הדלקה של ביהכ"נ אין אדם יוצא בה, וצריך לחזור ולהדליק כל א' בביתו **דמצות חנוכה נר איש וביתו**. (משמע שאפילו מי שגר לבד חייב להדליק בביתו, א"כ משמע שס"ל לריב"ש שנ"ח הוי חובת הבית, וזה כוונת הגמ' מצות נ"ח נר איש **וביתו**. ויש לדחות דכוונתו שמקום ההדלקה הוא בביתו).

למה מברכים על הדלקה בביהכ"נ

כבר הבאנו קושיית האחרונים (חכ"צ סי' פח הובא בשערי תשובה) על המחבר שפסק שמברכים על הדלקת נ"ח בביהכ"נ, שהרי הריב"ש מבסס דבריו על הא דמברכין על הלל דר"ח, אז תינתן לדין אבל המחבר הרי פסק אין מברכין על הלל דר"ח א"כ איך מברך על הדלקה בביהכ"נ.

ועי' בביאור הגר"א שכתב וז"ל ראייה מהלל בלילי פסחים שנתקן על הכוס ואומרים בביהכ"נ משום פרסומי ניסא, כמ"ש בירושלמי בענין ברכה הסמוכה לחברתה והרי אשר גאלנו שניא שאם שמעה בביהכ"נ יצא.

הגר"א לא מביא ראייה מהלל דר"ח כמו שהביא הריב"ש, אלא מהלל של ליל הסדר בביהכ"נ, וכתב שהוא משום פרסומי ניסא, משמע שבא ליישב קושיית האחרונים, וס"ל שיש כאן תקנה מיוחדת לברך משום פרסומי ניסא ברבים, ומה"ט מדליקין בביהכ"נ, ודו"ק.

האן המדליק מברך שהחיינו עוד הפעם

השערי תשובה מביא מש"כ המחזיק ברכה בשם שו"ת זרע אמת (סי' צו) שאם הדליק בלילה הראשונה בביתו ואח"כ מדליק בביהכ"נ יברך שהחיינו ג"כ, ואם הדליק קודם בביהכ"נ לא יחזור לומר בביתו ברכת שהחיינו, אם לא שמדליק להוציא ג"כ אשתו וב"ב.

וכבר תמהו האחרונים ממ"נ אם היכא שכבר הדליק בביהכ"נ אינו חוזר ומברך שהחיינו בביתו משום שכבר יצא, א"כ אם הדליק בביתו למה חוזר ומברך בביהכ"נ. וי"ל שאם נאמר שהחיינו להדליק בביהכ"נ הוא להוציא אלו שלא הדליקו ניחא, שחייב לחזור ולברך כדי להוציאם גם בחובת ברכת שהחיינו.

שוב ראיתי הזרע אמת בפנים, וכתב הטעם שאינו חוזר ומברך בביתו הוא משום שברכת שהחיינו שבירך בביהכ"נ הוי כאילו בירך בשוק וכבר יצא, ומביא ראייה ממי שלא הדליק לילה ראשונה, ובירך על הראייה, וביום ב' כשמדליק אינו חוזר ומברך שהחיינו שכבר יצא בזה שבירך לילה ראשונה. ומדמה את זה למי שלא בירך ברכת התורה ועלה לתורה שאינו חוזר ומברך ברכת "אשר בחר בנו". אבל כשבירך בביתו שפיר חוזר כשמדליק בביהכ"נ מידי דהוי אמי שבירך ברכת התורה לעצמו שחוזר ומברך כשעולה לתורה, וה"נ הוי תקנה להוציא הציבור בפרסומי ניסא משום שמדליקין בפנים. אבל לפי"ז יש להעיר למה הציבור ששמעו ברכת שהחיינו בביהכ"נ למה חוזרים ומברכים בביתם (אפילו היכא שאינן מוציאים בני ביתם), למה לא נאמר שכבר יצאו בברכת שהחיינו שברכו בביהכ"נ.